

ARTUKLULARLA BAŞLAYAN MARDİN-KUDÜS İLİŞKİSİNİN TARİHSEL SERÜVENİ VE KUDÜS İLE MARDİN'İN YAŞAYAN ORTAK YÖNLERİ

Musa BİÇKİOĞLU*

ÖZ: Kudüs ve Mardin tarihi, sanatsal, sosyal, kültürel ve dini açıdan önemli hususiyetlere sahiptir. Bu iki şehrin, Artuklu hâkimiyeti ile başlayan tarihsel bağının yanı sıra sahip olduğu özellikler itibarıyla de ortak ve özel bir durumu bulunmaktadır. Artuk Bey'le başlayan ve daha sonra devam eden Artuklu-Beytülmağdis ilişkisinin Kudüs-Mardin bağlamında günümüz ve gelecek vizyonu üzerinde durulacaktır. Tarihsel ortak değere sahip olan ve günümüzde de neredeyse sadece bu iki şehirde yaşayan birtakım mefhumlar, iki şehrin ayrıcalıklı ortak yönlerine işaret etmektedir. Artukluların, Kudüs'teki hâkimiyetinin sonlanmasına rağmen Kudüs'le olan ilgisi ve ilişkisi devam etmiştir. Bu iki şehrin ortak değerleri ve tarihsel manada birbirleriyle ilintili önemli olayları, geçmişten günümüze ve günümüzden geleceğe bir ufuk ve bir vizyon inşası için önemli bir potansiyele sahiptir. Tarihsel bir misyon olarak Kudüs ve Mardin şehirlerinin geçmiş, günümüz ve gelecek adına önemli bazı hususiyetlerini tarihe not düşmek, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

ANAHTAR KELİMELE: Kudüs, Mardin, Artuk Bey, Sökmen, İlgazi, Belek Gazi.

The Historical Adventure of the Mardin–Jerusalem Relationship commencing with the Artuqids and the common living aspects in them

ABSTRACT: Bayt al-Mağdis and Mardin have important historical, artistic, social, cultural and religious characteristics. They share a common special position in terms of their historical ties that started with the Artuqid. The present and future vision of the relationship that commenced with Artuq Bey, and then continued will be emphasised in the context of these two cities. Some features that have common historical values and are still present almost exclusively in turn point to the privileged commonalities. Although the Artuqids' reign in Bayt al-Mağdis has ended, their interest and relationship with the holy city continued. The common values of these two cities and the important events that are historically related to each other have an important potential for creating a vision from the past to the present and to the future. As a historic mission, it is the purpose of this paper to highlight some important features of the cities past, present and future.

KEYWORDS: Bayt al-Mağdis, Mardin, Artuq Bey, Sokman, Ilghazi, Belek Ghazi.

* Doktora öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul/ Türkiye, musabickioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0191-3122.

GİRİŞ

Yaklaşık üç asır süren hâkimiyet süreci ile Mardin şehrini beylik merkezi olarak kullanan Artuklular, şehrin tarihi, mimarisi, imarı ve sosyokültürel yapısı üzerinde önemli izler bıraktı. Artukluların siyasal yönetici pozisyonları hanedan atası Artuk Bey döneminde Mardin'den önce Kudüs ile başladı. Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan ve Melikşah'ın önemli beylerinden Artuk bin Eksük döneminde başlayan Beytülmağdis-Artuklu ilişkisinin, Kudüs-Mardin bağlamında günümüzde yaşanan benzer noktaları ve gelecekte atılabilecek ortak adımlar bağlamında yansımaları bulunmaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti adına Anadolu, Irak, Suriye ve Bahreyn bölgesinde önemli faaliyetlerde bulunan Artuk Bey (Kafesoğlu, 1973: 58), Kudüs Valiliğine atanmış ve bu görevdeyken vefat etmiştir (Kafesoğlu, 1973: 58; Sevim, 1991: c. 3, s. 414). Artuk Bey'in oğulları Sökmen ve İlğazi'nin yönetiminde bulunan Kudüs'ün Temmuz 1098'de Fatımi Veziri Efdal bin Bedr el-Cemâlî tarafından ele geçirilmesiyle Kudüs'teki Artuklu varlığı sona erdi (el-Mağrîzî, 2013: 198). Beytülmağdis ve civarındaki hâkimiyetleri uzun sürmemesine rağmen Artuklular, Kudüs ve Kudüs'ü ilgilendiren önemli meselelerde siyasal ve askeri alanda aktif davranmaya devam ettiler.

Kudüs ve Mardin şehirlerinin çok kültürlü oluşu, her iki şehir mimarisinin benzerliği, Mardin şehir tarihi açısından önemli kabul edilen Artukluların hanedan atası Artuk Bey'in Kudüs'te valilik yaparken burada vefat etmesi gibi noktalar, tarihsel bağların bir kısmını oluşturmaktadır. Artukluların, tarihsel süreç içerisinde Kudüs'teki hâkimiyetleri sona ermiş olmasına rağmen sosyal, siyasal ve askeri manada Kudüs ile bağlarını devam ettirmesi, farklı alanlarda Kudüs-Mardin ilişkisinin devamını göstermesi açısından önemlidir. Hükmettikleri bölge ve yakın çevresinde Artukluların Haçlılara karşı verdiği mücadele, Kudüs'ü işgal eden Haçlılara karşı yürütülen mücadelenin önemli bir kısmını oluşturmuştur.

Her iki şehirde bulunan bazı ortak özelliklerin günümüzde yaşamaya devam ediyor olması da Kudüs- Mardin ilişkisinin canlılığına işaret etmektedir. Her iki şehrin taş yapısı, birbirine yakın iklim şartları, çok dinli ve çok kültürlü durumları, her iki şehirde Arapça konuşuluyor olması, ezanın sonunda hem Kudüs'te hem de Mardin'de Peygamber'e salat ve selam okunması, yaşamaya devam eden ortak değerlerden bazılarıdır. Her iki toplumun nezdinde Kudüs-Mardin-Artuklu bağlamında yaşamaya devam eden ortak değerlerin gündeme alınmak suretiyle korunarak yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılmasına gayret edilmelidir.

SELÇUKLULAR VE ARTUKLULAR'IN ORTADOĞU'YA GİRİŞİ

İslâm Devleti'nin, VII. yüzyıldan itibaren büyüyerek Roma İmparatorluğu ve Sâsânî Devleti'nin Ortadoğu'daki topraklarını fethetmesi; Sâsânî Devleti'nin yıkılmasına, Roma İmparatorluğu'nun ise bölgeden çekilerek buradaki gücünün ortadan kalkmasına zemin hazırladı (Gürbüz, 2007: 160-161). 638 yılında, Halife Hz. Ömer devrinde fethedilen Kudüs, (Avcı, 2002: c. 26, s. 329.) Hulefa-i Raşîdîn devrinden sonra sırasıyla Emevilerin ve Abbâsîlerin hâkimiyetine girdi. Onuncu

yüzyılda Abbâsî hilâfetine rakip, hilâfet makamını ele geçirmek amacıyla kurulan muhalif Fâtımî Devleti'nin gelişmesi, hilafet makamı üzerinde İslam Dünyası'nın bölünmesine ve rekabetin yaşanmasına sebep oldu (Özkan, 2017: 90; Alican, 2014: 3-5-6). Bu süreçte Abbâsî topraklarının bir bölümü Fâtımîler ve Şîf Büveyhoğullarının eline geçti. Bu dönemde Abbâsîler, hilâfet makamını ellerinde bulundurmaya devam etse de başkent Bağdat dâhil olmak üzere siyasi etkinlikleri kalmadı. Fâtımî Dâi'd-duât Müeyyed fi'd-dîn eş-Şîrâzî'nin desteğiyle ayaklanan Arslan el-Besâsîrî, Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'ı alıkoymak suretiyle 1058 yılında hutbeyi Fâtımî hilâfeti adına okuttu (Sallabi, 2016: 168; Çelik, 2018: 323). Abbâsî Devleti'nin Büveyhoğulları ve Fâtımîler karşısında zor duruma düştüğü bu dönemde, Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde Sünni olan Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular tarih sahnesindeki yerlerini almaya başladı.

Bağdat'ı işgal eden Büveyhiler'in hutbeyi Fâtımî hilâfeti adına okutması üzerine (Güner, 2003: 246) Abbâsî Halifesi Kaim-Biemrillâh tarafından Bağdat'a davet edilen Tuğrul Bey, 18 Aralık 1055 Pazartesi günü Bağdat'a girip (İbnü'l-Esir, 2016: c. 8, s. 179; Kaya, 2008: 4) Abbâsî Halifesi'ne iadei itibar verdi (Çelik, 2018: 322). Yaklaşık bir yıl boyunca Fâtımîler adına okutulan hutbe, Tuğrul Bey'in 1060 yılında Arslan el-Besâsîrî'yi bertaraf etmesiyle yeniden Abbâsîler adına okutulmaya başlandı (Çelik, 2018: 325). Selçuklular, Abbâsî hilâfetini, Büveyhiler'in baskı ve tehdidinden kurtararak, Abbâsîlerin yok olmasını önlemekle kalmayıp Irak topraklarının bir kısmını ele geçince (Şen, 2012: 474-475) bu kez de hilâfet makamına asıl tehdit olarak gördükleri Fâtımîlerle mücadele ettiler. Davet üzerine Bağdat'a girerek Abbâsî hilâfetini koruyan Selçukluların bu topraklarda üstlenmiş olduğu rol, Abbâsî hilâfetine rakip olan Fâtımîlere karşı mücadelenin başlamasının zeminini oluşturdu. Bu ortam Selçukluların Kutsal mekânlar Mekke, Medine ve Kudüs ile ilgilenmelerinin yolunu açtı.

Kutsal Şehirlerde Selçuklu Dönemi: Tuğrul Bey döneminde Selçuklular tarafından Fâtımîlere karşı Abbâsî hilâfetinin himaye edilmesiyle başlayan süreç, Tuğrul Bey'den sonra Alparslan döneminde de devam etti. Bizans ordusunun Selçuklu topraklarına doğru ilerlediği haberi üzerine Fâtımîler'e yönelik Mısır seferini yarıda keserek Anadolu'ya hareket eden Alparslan'ın önemli kumandanlarından Atsız bin Uvak, 1071 yılında Kudüs'ü Fâtımîler'den alarak Fâtımî valisini bölgeden uzaklaştırdı (Alican, 2014: 19; Doğdu, 2015: 73). Atsız'ın Kudüs'ü ele geçirmesinden sonra Fâtımî Halifesi Müstansır Billah adına okutulmakta olan hutbe, Abbâsî Halifesi ve Sultan Alparslan adına okutulmaya başlandı (Avcı, 1998: c. 26, s. 328; Alican, 2014: 19). 1071 yılında Atsız ile Kudüs'te başlayan hâkimiyet; Melikşah döneminde Hicaz'da da tesis edilerek bu bölgelerdeki hutbeler, Abbâsî hilafeti ve Selçuklu sultanları adına okutulur olduğu bir dönem haline geldi.

Artukluların Kudüs-Mardin Hâkimiyeti ve Haçlılarla Mücadele: Döğler boyundan¹ Eksük isimli bir beyin oğlu olan Zahiruddin Artuk'un doğum tarihi bilinmemektedir. 1063 yılında Alparslan'ın hizmetine girerek 1071 yılında Malazgirt Savaşı'na katıldı, Alparslan'ın emriyle Anadolu'da Bizans'a karşı başarılı

seferler gerçekleştirdi (Sevim, 1991: c. 3, s. 414). Orta Anadolu'da Yeşilirmak ve Kızılırmak havzalarında fetihler yapan Artuk Bey, Sakarya ırmağını geçerek İzmit taraflarına ulaştığı sırada, İstanbul'a saldırmaya hazırlanan Normanları, Bizans'ın talebi üzerine mağlup ederek kumandanları Urselius'u esir aldı (Kafesoğlu, 1973: 58; Sevim, 1991: c. 3, s. 414).

Artuk Bey, 1076 yılında İran – Irak sınır bölgesinde bulunan ve Anadolu fetih hareketleri çerçevesinde alınan Hulvan'a tayin edildi. Ahsa ve Bahreyn'de isyan eden Karmatilere karşı görevlendirilen Artuk Bey, 1076 yılında yedi bin kişilik süvari kuvvetiyle Basra'ya, oradan da Ahsa'ya geçti. 1079'da İslam Dünyası için bir çibana dönüşen Karmatiler'i, Abdullah b. Ali el-Uyüni ile tamamen itaat altına alan Artuk Bey'e, Halife tarafından yazılı teşekkürde bulunularak altın eyerli at ile hıl'atler verildi (Alptekin, 1991: c.3, s.415; Kafesoğlu, 1973: 28-29; Şeşen, 1990: 348). 1079'da Tacüddevlle Tutuş'un emrinde Suriye seferine katılarak Hulvan ve el-Cebel'i Selçuklu topraklarına katan Artuk Bey, önce Hulvan'a, ardından da 1085 yılında Kudüs'e vali olarak tayin edildi (Sevim, 1991: c.3, s.414; Kafesoğlu, 1973: 82). Artuk Bey Kudüs valisi iken 1091 yılında burada vefat etti (Sevim, 1991: c.3, s.414).

Artuk Bey, 1063 – 1086 yılları arasında, Selçukluların hizmetinde bulunduğu süreçte yaptıklarıyla Arap kaynaklarında misli nadir bulunan Türk kumandanlarından biri şeklinde tavsif edilmiş (Sevim, 1991: c. 3, s. 414), İbnül Esir, Artuk Bey'i girdiği her savaştan galip ayrılmış bir emir olarak zikretmiştir. (İbnü'l-Esir, 2016: c. 8, s. 318)

Artuk Bey'in 1091 yılında vefatı üzerine (Sevim, 1991: c. 3, s. 414) yerine geçen oğulları İlgazi ve Sökmen'in idaresindeki Kudüs, 1097 yılında (İbnü'l-Esir, 2016: c. 8, s. 418; Tekin, 2017: 329)² Fâtîmî Veziri Efdal bin Bedr el Cemali tarafından ele geçirildi. (el-Makrîzî, 2013: 198) İlk defa hanedan atası Artuk Bey'le başlayan Artukluların Kudüs ve civarındaki hâkimiyetleri uzun sürmemesine rağmen Kudüs konusundaki önemli meselelerde aktif davrandıkları görülmektedir. Kudüs'e yönelik yapılan Haçlı seferleri süresince de Kudüs'ten uzak bir bölgede hâkimiyet kurmalarına rağmen haçlılarla mücadele konusunda gündemde kalmaya devam etmişlerdir. Bu bağlamda Haçlı ordularının İslam coğrafyasına ve Kudüs'e girdikleri tarihten itibaren Artukluların Haçlılarla mücadeleleri tarihsel açıdan önem arz eden örnek olaylardandır.

Sökmen bin Artuk: Artuk Bey'in vefatından sonra Kudüs'ü kısa bir süre yöneten Sökmen ve İlgazi, Kudüs'ün kaybedilmesinden sonra da siyasi ve askeri faaliyetlerini devam ettirdiler. Antakya'nın Haçlılar tarafından işgal edilmesi üzerine 1098 yılında Musul Valisi Kürboğa komutasındaki orduya, diğer emir ve meliklerle birlikte katılan Sökmen, bozgun yaşanmasına rağmen savaş meydanından son geri çekilenlerden biri olarak tarihe geçmiştir (İbnü'l-Esir, 2016: 413-414; Sevim, 1991: c. 37, s. 393). Urfa'yı işgal eden I.Baudouin'in (Blyth, 2007: 27; Edgington, 2020: 204) 1098 yılında Belek bin Behram'ın yönetimindeki Suruç'u işgali üzerine harekete geçen Sökmen, Rebiülevvel 941 / Ocak 1101'de Şehir Senyörü Foulque de Chartres'in öldüğü, II.Baudouin'in meydanı terk ettiği şiddetli

savaşta, Haçlı ve Ermeni kuvvetlerini yenilgiye uğrattı (MacEvitt, 2008: 78; Sevim, 1991: c. 37, s. 393). Sökmen, 1104 yılında Çökürmüş ile birlikte Haçlılara galip gelerek Kudüs Kralı I. Baudouin ile Urfa Kontu Joselin'i esir aldı (Baldwin, 1969: 393; Blyth, 2007: 84) ve esirler, Sökmen'in çadırına getirildi (Mateos, 2019: 224; İbnü'l-Esir, 2016: c. 8, s. 485; Sevim, 1991: c. 3, s. 414). "Haçlı Kontu II. Baudouin'in Çökürmüş'ün adamları tarafından fidye amacıyla kaçırıldığını gören askerlerinin öfkesini de "Müslümanların bu gazadan duydukları sevinç, bizim aramızdaki karışıklıktan dolayı kedere dönmesin," diyerek yatıştırdı. (Sevim, 2009: c. 37, s. 393) İslam dünyasında bölünmeye sebep olan ve Haçlılarla birlikte hareket eden Fâtımîler'in Halifesi Müsta'li-Billah, Tutuş'un oğlu Rıdvan'dan hutbelerin Fâtımî Hilafeti adına okutulmasını talep etti. Tutuş'un oğlu Rıdvan da bu talebi kabul edince Sünnî İslam dünyasından büyük tepki aldı. Bu uygulamaya karşı çıkanların başında yer alan Sökmen, hutbenin tekrar Abbâsi Halifesi adına okunmasında önemli rol oynadı (İbnü'l-Esir, 2016: c. 8, s. 408; Sevim, 1991: c. 37, s. 393).

Esir alınan veya öldürülen Haçlı askerlerinin elbiselerini kendi askerlerine giydirip, birçok Haçlı kalesini fethettiği için İslam dünyasında adı duyulan Sökmen, Haçlılar karşısında güç duruma düşen Trablusşam emiri Fahrülmülk İbn Ammar tarafından yardıma çağırıldı (İbnü'l-Esir, 2016: c. 8, s. 496; Sevim, 2009: c. 37, s. 394). Haçlılara karşı Fahrülmülk İbn Ammar'a yardıma giderken rahatsızlığından dolayı Hasankeyf'e dönmesini tavsiye eden adamlarını dinlemeyerek yoluna devam etti, ancak 1104 tarihinde el-Karyeteyn bölgesinde vefat edince adamları tarafından Hasankeyf'e getirildi (İbnü'l-Esir, 2016: c. 8, s. 496-497).

Babası Artuk Bey gibi savaş yöntem ve tekniğini iyi bilen Muînüddin Sökmen, ilk Artuklu Beyliğini Hısnıkeyfa'da (Hasankeyf'te) kurarak Haçlılarla mücadele etti. İslam topraklarında devamlı olarak ilerleyen ve hâkimiyet sahalarını genişleten Haçlılara karşı kazandığı Belih Çayı zaferiyle Müslümanların, Haçlılar karşısındaki gerileyişini ilk kez durdurarak İslam dünyasında Haçlılara karşı direnme, savunma ve hücum enerjisi oluşturdu (Sevim, 2009: c. 37, s. 394).

İlgazi bin Artuk: Selçukluların ünlü kumandanı ve Kudüs Valisi Artuk bin Eksük'ün oğlu İlgazi, babasının ölümünden sonra kardeşi Sökmen ile birlikte Kudüs'ü yönetti. Kudüs'ün Fâtımîler tarafından ele geçirilmesi üzerine önce Dimaşk'a, daha sonra beylik merkezi olarak kullanılacak olan Mardin'e geldi (İbnü'l-Esir, 2016: c. 8, s. 418; Sevim, 2000: c. 22, s. 89). Bulunduğu bölgede Haçlılara karşı mücadeleler vererek önemli zaferler kazanan İlgazi, Doğu Akdeniz bölgesine kadar geniş bir alanda hükmetmeyi başardı. 1115 yılı Eylül ayında Tel Dânis'te, Kudüs Kralı II. Baudouin ve diğer Haçlı prenslerinin yönettiği büyük bir orduya ağır kayıplar verdirerek Haçlıların geri çekilmelerini sağladı (Sevim, 2000: c. 22, s. 90). Haçlılara karşı zor durumda kaldıklarını düşünen Halep halkının daveti üzerine Muharrem 511 / 1 Mayıs 1117 tarihinde Halep'in idaresini ele aldı (Sevim, 2000: c. 22, s. 89). Nusaybin ve Harran'ı da hâkimiyeti altına alarak Haçlılarla mücadelelere girişti.

Mardin Artukluları ile Haçlılar arasında cereyan eden en önemli savaşlardan biri de 1119 yılında Antakya Krallığı ile Tel İfrin'de yapılan ve "Kanlı Meydan Savaşı" -Ager Sanguinis = Ma'reketü sahati'd-dem- olarak tarihe geçen savaştır (Murray, 2008: 80-81; Hillebrand, 1999: 22; Sevim, 2000: c. 22, s. 89). Mardin Artuklu Beyi Necmeddin İlgazi tarafından 26 Haziran 1119'da Tel İfrin'de yenilgiye uğratılan Antakya Haçlılarının idarecisi Roger de Salerne, savaş meydanında öldürüldü (İbnü'l-Esir, 2016: c. 8, s, 617). İslam dünyasında büyük sevince sebep olan Tel İfrin Zaferi üzerine Abbâsî Halifesi Müsterşid Billah, Necmedin İlgazi'ye hil'at ve değerli hediyeler gönderdi, şairler de onun için "Sen ne dilerse söyle; çünkü sözün makbuldür. Allah'tan sonra sana güvenir ve senden yardım isteriz." şiirinde olduğu gibi övgü dolu şiirler yazdı (İbnü'l-Esir, 2016: c. 8, s. 617; Sevim, 2000: c. 22, s. 90). Doğu Akdeniz bölgesine kadar olan Suriye topraklarını da kontrol altına alan İlgazi, Tuğtekin'le birlikte Haçlıların elinde bulunan İm ve Zerdena Kalelerini fethetti (Sevim, 2000: c. 22, s. 90). Ayrıca, Fırat'ı geçmek suretiyle Tel Bâşir'den Keysün'a kadar olan Haçlı topraklarını istila ederek Azez Kalesi'ni kuşattı, Tuğtekin'le birlikte Haziran 1120 yılında Kudüs Kralı II. Baudouin ve Urfa Kontu Joscelin de Courtenay'a karşı mücadelelerde bulundu (Tarzi, 2010: 210; Sevim, 2000: c. 22, s. 90). Yeğeni Belek bin Behram ile topladığı kuvvetler ve onlara katılan Tuğtekin'le Haçlıların işgal ettiği Zerdana Kalesi'ni Temmuz 1122 yılında kuşattı, ancak hastalandığı için Halep'e gitti, orada tedavi olduktan sonra Mardin'e döndü. Mardin'den Meyyafarikin'e giderken 19 Kasım 1122'de yolda vefat etti (İbnü'l-Esir, 2016: c. 9, s. 32; Sevim, 2000: c. 22, s. 90).

Belek bin Behram: Harput'ta Artuklu hâkimiyetini oluşturan Artuk Bey'in torunu Belek bin Behram, amcaları Sökmen ve İlgazi ile Haçlılara karşı mücadele etti (Alptekin, 1991: c. 3, s. 417). Belek, 1098 yılında Haçlıların elinde olan Antakya şehrini kuşatmaya gelen Kürboğa kumandasındaki Büyük Selçuklu ordusunda da görev aldı (Alptekin, 1992: c. 5, s. 402). 1100 yılında Urfa Haçlılarını yenilgiye uğratan Artukoğullarının Harput Emiri Belek bin Behrâm, 1101 yılında Urfa Haçlılarıyla yapılan savaşta yenilgiye uğradığı halde (Alptekin, 1992: c. 5, s. 402) mücadele etmeye devam etti. 1101 yılında Haçlıları, Merzifon yakınlarında büyük bir yenilgiye uğratan Kılıçaslan ile birlikte Halep Selçuklu Meliki Rıdvan, Harran Emiri Karaca, Danişment Beyi ve Belek de kendi kuvvetleriyle bu savaşta yer aldı (Demirkent, 2002: c. 25, s. 397- 398). 1104 yılında Haçlılar karşısında kazanılan Harran Savaşı'na amcası Sökmen'le katılan Belek, ertesi yıl Hanıcar Kalesi'ni ele geçirdi (Alptekin, 1992: c. 5, s. 402). Azez Kalesi'ni muhasara altına aldığı sırada kaleden ani çıkış yaparak yardım alan Haçlılara karşı mağlup olduysa da Meşhale mevkiinde Haçlıları bozguna uğratarak Mücedded Kalesi'ni ele geçirdi (Alptekin, 1992: c. 5, s. 40). Urfa Haçlı Kontu Joscelin de Courtenay ile Birecik Senyörü Galeran du Puiset'i, 13 Eylül 1122 tarihinde Serüc yakınlarında mağlûp ederek esir aldı ve onları Harput'a göndererek hapsedirdi (Sevim, s. 584; İbnü'l-Esir, 2016: c. 9, s. 24; Erdem, 2018: 201). 18 Nisan 1123'te Fırat'ın batı kıyısındaki Turuş mevkiinde yapılan savaşta Kudüs Kralı Baudouin'i de esir alınca (Baldwin, 1969: 419; İbnü'l-Esir, 2016: c. 9, s. 39; Şeşen, 1990: 406; Montefiore, 2016: 223) İslam

dünyası tarafından, kendisine gazi unvanı verildi (Erdem, 2018: 202; Alptekin, 1992: c.5, s.403).

Mayıs 1123'te Harran şehrini ele geçiren Belek, 27 Haziran 1123'te, hayatı boyunca hâkimiyetinde kalacak olan Halep şehrini amcazadesi Süleyman'dan teslim aldı (İbnü'l-Esir, 2016: c. 9, s. 37). Maraş Kontu Geoffroy, Keysum Kontu Dülûk ve Raban Senyörü Mahuis ile diğer senyör ve şövalyelerle Urfa Kontu Joscelin'in on bin kişilik Haçlı ordusunu, 5 Mayıs 1124'te Menbiç yakınlarında yaşanan savaşta kesin bir yenilgiye uğrattı (Alptekin, 1992: c. 5, s. 403).

Haçlılara karşı kendisinden yardım isteyen ve Doğu Akdeniz'de Müslümanların elinde kalan tek yer olan Sur'a yardım etmek için hazırlanırken kuşattığı Münbiç Kalesi'nden atılan bir okla 6 Mayıs 1124 tarihinde şehit oldu. (İbnü'l-Esir, 2016: c.9, s.43; Alptekin, 1992: c. 5, s. 403; Çelik & Yıldırım, 2013: 555).³

KUDÜS'TE ARTUKLU ESERLERİ

Artuk Bey Mescidi: Kudüs'teki en önemli tarihi eserlerden biri Artuk Bey'in, Kudüs'e vali olduktan sonra 1089 yılında yaptırdığı mescittir (Avcı, 2002: c.26, s.329).

Artuk Arslan Şamdanı: Artuk Arslan şamdanı hazırlandığında Kudüs, Eyyûbî hâkimiyetindeydi. Artuklular, Yavlak Arslan döneminde Eyyûbî hâkimiyetini tanımak zorunda kalsalar da Yavlak Arslan döneminde Anadolu Selçukluları tarafından mağlup edilen Eyyûbîlere karşı cephe alarak Anadolu Selçuklularına tabi oldular (Alptekin, 1991: c. 3, s. 416). Yavlak Arslan'ın hükmettiği zaman dilimi dikkate alındığında Eyyûbî egemenliğinde bulunan Kudüs, 1229 yılında yapılan anlaşmayla Eyyûbî Hükümdarı el-Melikul Kâmil tarafından Haçlılara teslim edildi (Demirkent, 1996: c. 14, s. 540). Bu durumda, Yavlak Arslan döneminden 1229 yılına kadar Eyyûbîler, 1229'dan Artuk Arslan'ın vefatına kadar da Haçlılar, Kudüs'e hükmetti. Anadolu Selçuklularına tabi olan Artukluların başında bulunan Yavlak Arslan'ın kendi egemenliğinde bulunmadığı halde Kudüs-Mescid-i Aksa için bir şamdan hazırlatması Artuklu Kudüs ilişkisini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Yavlak Arslan'ın, hazırlattığı bu şamdanla Artukluların Kudüs'e olan ilgisi dikkat çekicidir. 31 cm çapında, 39 cm yüksekliğinde ve 4 kattan oluşan bakır şamdanın süslemelerinde gümüş ve altın kullanılmıştır. 14 köşelidir ve üzerinde kitabesi bulunmaktadır. Kudüs'ün Haçlı hâkimiyetinde olması sebebiyle şamdan, Kudüs'ün fethinin ardından Yavlak Arslan'ın oğlu I. Necmeddin Gazi tarafından Kudüs'e gönderilmiştir (Tütüncü, 2008: 115). Şamdanın üzerinde bulunan kitabede Yavlak Arslan'ın kullandığı unvan ve lakaplardan başka Necmeddin Gazi de kısa bir kitabe ilave ettirmiştir (Tütüncü, 2008: 114-115).

Fotoğraf 1: Artuk Arslan Şamdanı İslam eserleri Müzesi. Fotoğraf 2: Başka şamdanlarla birlikte Artuk Arslan Şamdanı, İslam eserleri Müzesi; Kudüs – Mescid-i Aksa.⁴

Mardin Ribatı: Kudüs'te bulunan Mardin Ribatı, Artukluların Kudüs'teki hâkimiyetlerinden sonra inşa edilerek vakfedildi. Mescid-i Aksa'nın Hıttâ kapısı çıkışında, El Kamiliye medresesi karşısında ve Evhadiye Türbesi'nin yakınında bulunan Mardin Ribatı, Artuklu hükümdarlarından El Melikül Salih tarafından yaptırılarak vakfedildi (el-Hanbelî, 1995: 42). Mardinlilerin ikameti için vakfedilen Mardin Ribatı bir giriş, iki büyük salon ve iki odadan müteşekkil basit bir yapıdan oluşmaktadır ve günümüzde mesken olarak kullanılmaktadır (Şurrab, 2003: 439; el-Natsheh, 2013: 205).

Fotoğraf 3: Mardin Ribatı'nın Dışardan Görüntüsü, Kudüs.⁵

KUDÜS MARDİN ÖZELİNDE VARLIĞINI SÜRDÜREN ORTAK HUSUSLAR

Kudüs ve Mardin özelinde her iki şehrin taş yapısı, birbirine yakın iklim şartları, çok dinli ve çok kültürlü durumları, her iki şehirde Arapça konuşuluyor olması, ezanın sonunda hem Kudüs'te hem de Mardin'de Peygamber'e salat selam okunması gibi hususiyetler yaşamaya devam eden ortak noktalardan bazılarıdır. Mardin şehrinin Kudüs'e benzer manada taşıdığı bu özellikleri sebebiyle Türkiye'nin veya Anadolu'nun Kudüs'ü şeklinde bir vasfı hak ettiği söylenebilir.

Dar sokaklar veya sokak çeşmeleri gibi bazı özellikler, yapı şekli korunabilmiş eski şehirlerin çoğunda ortak özellik olarak görülebilmektedir. Bu bağlamda yaşayan ortak özelliklerin bazılarını başka eski şehirlerde görmek mümkün olsa da bu hususların Mardin-Kudüs özelinde daha belirgin olduğu söylenebilir. Mardin ve Kudüs taş yapı şekil ve stilleri, taş rengi, kapı pencere kemerleri ile benzer özellikleri taşımaktadır. Abbara örneğinden hareket edilecek olursa, birçok eski şehirde Abbara olabilir ama Mardin-Kudüs şehirlerindeki gibi Abbara yoğunluğunun, az rastlanır bir durum olduğu düşünülmektedir. Benzerliğin en önemli noktalarından biri ise iki şehrin de tahribata uğramadan tamamen ve bütünsel manada korunabilmiş olmasıdır.

Fotoğraf 4: Tarihi Mardin, Genel Görünüm Fotoğraf.

Fotoğraf 5: Tarihi Kudüs, el-Halil Kapısı iç kaleden Genel Görünüm.⁶

Kudüs ve Mardin Şehirlerinin Mimari Dokusu: Kudüs şehrinin tarihi surlarla çevrili kısmı ile Mardin şehrinin tarihi kısmının mimari dokusu; tamamen taştan yapılmış binaları, çarşıları, camileri, medreseleri, okulları ve kiliseleri ile birbirlerine ciddi manada benzemektedir. Genel olarak motorlu bir aracın seyredemeyeceği kadar dar sokaklara her iki şehirde de rastlamak mümkündür. Her iki tarihi şehirde Abbaraların⁷ bulunması, şehir mimarisi açısından da her iki şehri tanıyanlara benzerlik çağrışımı yapabilmektedir. Yolun öbür tarafına geçmek anlamındaki Arapça “عبر” A-B-R kelimesinden türeyen Abbara, geçiş anlamında kullanılmaktadır (el-İsfahani, 2017: 632). Geçiş yolunun kesintiye uğramaması veya gerçekte bir engelle karşılaşılması gerekirken bu engelin aşılması geçişin devamının sağlandığı Abbaralar, şehir mimarisi açısından Kudüs ve Mardin bağlamında önemli benzer noktalardandır. Tarihi Mardin şehrinde bulunan eski evlerin çoğunluğunda su kuyusu bulunduğu gibi tarihi Kudüs şehrindeki evlerin çoğunluğunda da su kuyusu bulunmaktadır. Mardin ve Kudüs'teki taş yapılar birbirlerine benzese de Mardin taş ustalığının ince ve zengin işçiliği dikkat çekmektedir.

Fotoğraf 6: Mardin’de bir Abbara.⁸ Fotoğraf 7: Kudüs’te bir Abbara.⁹

Kudüs ve Mardin’in Sosyal Dokusu: Kudüs ve Mardin’in ortak noktalardan biri de şehirlerin sosyal dokusudur. Mardin ve Kudüs şehirlerinde hem etnik hem de dinsel olarak farklı kimliklerin asırlardan beri barış içinde yaşaması bu şehirlerin en dikkat çekici özelliklerinin başında gelir. 638 yılında Halife Hz. Ömer devrinde barışla fethedilen Kudüs halkına emanname verilmiştir. Bu emanname ile Kudüs’teki gayri Müslim halkın mal, can güvenliği, din ve ibadet hürriyeti teminat altına alınmıştır. (Avcı, 2002: c. 26, s. 329) Mardin’in, Kudüs gibi Halife Hz. Ömer devrinde tıpkı Kudüs gibi savaşa değil, barışla fethedilmiş olması da (Taştımır, 2003: 44) ortak mazinin hatıralarındandır. Kudüs’te kutsal mekânlara sahip Hristiyanlar açısından da Süryaniliğin Mardin Kudüs bağlamında özel bir durumu bulunmaktadır. Bu yönüyle Süryaniler açısından kutsal bir şehir olan Kudüs’e mukabil Mardin şehri de Süryani Ortodoks Patrikliğinin ruhani liderlik makamına uzun bir süre ev sahipliği yapmıştır. Kudüs’te kilise ve camiler birbirlerine çok yakın noktalarda bulunmakta ve ezan sesi ile çan sesi bazen birbirine karışmaktadır. Aynı manzaranın Mardin’de bulunması, iki şehirde hâlâ yaşamaya devam eden renkliliğin güzel örneklerdendir.

İslam dünyasında ezan genelde “Lâ ilâhe illallâh” ile sonlanmaktayken hem Mardin hem de Kudüs’te ezanların sonunda “Lâ ilâhe illallâh” denildikten sonra Peygamber’e, Peygamber’in âline ve ashabına salat ve selam okunmaktadır. Kudüs’te çarşılar, tarihi (kadim) şehrin içinde evlerle iç içe, bazı noktalarda ise evlerin altında veya mahallelerin ortasında bulunmaktadır. Şehrin sosyal ve ekonomik canlılığının da göstergesi olan bu çarşılarla ilgili hususiyetlerin benzeri tarihi Mardin şehrinde yaşamaya devam etmektedir. Kudüs ve Mardin şehirlerinde Arapça konuşuluyor olması, her iki şehirde de Arap, Türkmen ve Kürt ailelerin bulunması da zikredilebilir ortak noktalardandır.

Fotoğraf 8: Mardin'den Görüntü.¹⁰ Fotoğraf 9: Kudüs'ten Bir Görüntü.¹¹

Sokak Çeşmeleri: Sokak çeşmeleri hem Kudüs'te hem de Mardin'de yakın zamana kadar günlük hayatın önemli bir unsuru konumundaydı. Ancak modern manada belediye hizmetleri ile evlerin içlerine kadar sağlanan su şebekeleri bu çeşmelere olan ilgiyi azaltmıştır. Kudüs'te bulunan sokak çeşmelerinin suları günümüzde akmamaktadır; ancak Mardin sokak çeşmelerinin farklı lezzet ve tatlara sahip bir vaziyette hâlâ akmaya devam ettiğinin altı çizilmelidir.

Fotoğraf 10: Mardin'de Çeşme.¹² Fotoğraf 11: Mardin'de Çeşme.¹³

Fotoğraf 12: el Vad Caddesi Sebili, Kudüs. Fotoğraf 13: Babussilsile Sebili, Kudüs.¹⁴

Kudüs ve Mardin Mutfağı: Kibe diye isimlendirilen işkembe dolması hem Mardin'in hem de Kudüs'ün önemli yemeklerdendir. Kudüs'e yakın el-Halil şehrinde yapılan kuzu boynu dolmasına mukabil benzer tarz ve tada sahip Mardin'in yöresel yemeklerinden olan kaburga dolması ile asma yaprağından yapılan sarma-dolma, her iki şehirde de bilinmektedir. Haşlama ve/veya kızartma usulü ile içli köfte ve Sembusek isimli yiyecekler önemli yöresel yemeklerdendir. Bu iki şehrin ortak ve benzer yemekleri oldukça fazla olmakla birlikte daha çok yöresel olarak önemli kabul edilen yemek çeşitleri örneklendirilmiştir.

GELECEK VİZYONUNUN İNŞASI

Mardin ve Kudüs'te Gelecek Vizyonu Açısından Atılabilir Adımlara Örnekler

Taşındıkları tarihsel değer ve ortak özellikler dikkate alındığında Kudüs ve Mardin şehirlerinin hem bugün hem de gelecekte atılabilir bazı adımlara uygun bir zemine sahip oldukları görülmektedir. Bu çalışmalar birçok alan ve başlıkta yürütülebilecekse de verimliliği yüksek ve kalıcı adımlara öncelik verilmesine dikkat edilmelidir. Bu çalışmada, örnek mahiyetindeki birkaç öneri ile iktifa edilecektir.

- **“Türkiye'nin Kudüs'ü Mardin”** taşıdığı çok yönlü ortak hasletler sebebiyle dünyaca tanınırlığı olan Kudüs ismine mukabil Mardin şehri için Türkiye'nin Kudüs'ü unvanının yaygın kullanımı sağlanabilir. Saraybosna'ya dair kullanılan Avrupa'nın Kudüs'ü unvanına benzer bir isimlendirme ile Mardin şehrinin tanınırlığı sağlanabileceken bu adım, Mardin'in taşıdığı değerleri tanıtmaya ve de Mardin-Kudüs bağınyı yaşatmaya fayda sağlayacaktır.
- Başta Artuk Bey olmak üzere Sökmen, İlgazi, Belek ve Yavlak (Artuk) Arslan'ın isimleri her iki şehirde de kullanılarak onların tanıtılması sağlanabilir.
- İki şehrin ismi veya sembolleri öne çıkarılarak ortak kültürel çalışmalar çoğaltılabilir. Bu konuda atılacak muhtemel adımların uluslararası ortamı ilgilendirecek düzeyde olması Mardin – Kudüs birlikteliğinin tanınırlığının önünü açacaktır. Mardin'de Kudüs, İsrâ, Miraç, Kubbetü's-Sahra, Mescid-i Aksa, Zeytindağı gibi isimlerle kültürel etkinlik alanları, kütüphaneler veya kütüphane salonları oluşturulabilir. Buna mukabil Kudüs'te Artuk Bey, Artuklu, Sökmen, İlgazi, Belek, Kasımiye, Malabadi gibi Mardin ve Mardin tarihiyle özdeşleşmiş ortak sembollerin kullanılması sağlanabilir.
- Ortak çalışmalarını yürütecek kurumlara bağlı bir organın ihdas edilip, Kudüs ve Mardin'i sembolize edecek ortak bir logo-bayrak oluşturulabilir... Örnek olarak Kudüs için tercih edilebilecek Kubbetü's-Sahra silüetine karşılık Artukluların, pano şeklindeki kare bir taş kazıdıkları kelime-i tevhidin birleştirilmesiyle uygun ve uyumlu bir amblem oluşturulabilir.
- Şehir imar ve/veya mimarisindeki önemli noktalara, Mardin ve Kudüs'ün sembol isimlerinin karşılıklı olarak verilmesi bir protokole bağlanabilir. Söz gelimi Kudüs'te oluşacak yeni bölge, çarşı veya mahalleye Mardin'le özdeşleşmiş önemli değerler veya tarihi şahsiyetlerin isimleri; aynı şekilde Mardin'de yapılacak yeni bir mahalle, kültür merkezleri veya sosyal alanlara da

Kudüs’le özdeşleşmiş sembolik mekân veya tarihi şahsiyetlerin isimleri verilebilir.

- Ortak çalışma alanlarından birisi de önemli mimari sembollerin yaşatılmasına yönelik adımlarla oluşturulabilir. Örnek olarak Mardin’de inşa edilecek bir caminin veya kütüphane gibi kültürel bir alanın Kubbetü’s-Sahra mimari şekliyle yapılmasına mukabil, Kudüs’te inşa edilecek bir caminin minaresinin Mardin Ulu Cami minaresine benzeyecek şekilde inşa edilmesi sağlanabilir. Kudüs veya çevresinde bulunan bir köprüye Malabadi Köprüsü ismi verilerek bu köprüyü tanıtan bir yazıtın köprüye yakın bir yere dikilmesi ortak çalışmalara örnek, daha iyi adımlara da başlangıç kabul edilebilir.
- 18 Mart 2016’da Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörlüğüne gönderdiğim yazı, şu paragrafla sonlanmaktaydı. “Mardin Artuklu Üniversitesinin Kudüs Üniversitesi veya Kudüs’teki ilim yuvaları veya kültürel merkezlerle kardeş projeler yürütmesi, daimî müşterek çalışma seviyesi veya alanlarının uygulamaya konması ve mümkünse bağlayıcılığı olan özel bir kardeşlik protokolünün imzalanmasının Mardin Artuklu Üniversitesine yakışacağı kanaatindeyim.” Yapılan bu öneri, Artuklu Üniversitesinin yeni rektörü tarafından 2020 yılında hayata geçirilmiştir. Artuklu Üniversitesinin Kudüs Üniversitesi ile oluşturduğu iş birliği bağının hem Artuklu Üniversitesi hem de Kudüs Üniversitesi açısından benzer ileri adımların çoğaltılarak, Artuklu Üniversitesinde Kudüs Kürsüsü; Kudüs Üniversitesinde de Mardin Kürsüsü oluşturmak gibi durumlar da değerlendirilmeye açık olan alanlardandır.
- Aynı dönemlerde Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi üzerinden Mardin Valiliğine hitaben, tarihsel ve sosyal manada taşıdıkları ortak değerler dikkate alınarak Mardin ve Kudüs’ün kardeş şehir ilanına dair çalışmaların yapılabileceği önerisinde bulunulmuştur. Artuklu Üniversitesinin attığı adımın kardeş şehir projesine örnek olması ve konunun siyasi mülahazaların üzerinde değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Tarihe not düşmek ve tarihsel sorumluluğun gereğini bir nebze de olsa yerine getirmek açısından bu ve benzeri çalışmalar değerli ve gerekli görülmektedir. Sportif, kültürel ve sanatsal faaliyetler, ortak eğitim çalışmaları ve ekonomik iş birliği gibi başlıklar başta olmak üzere birçok alanda yürütülebilecek çalışmalar için örnekler; zaman, zemin ve konjonktür dikkate alınarak çoğaltılabilir.

SONUÇ

Mardin’le özdeşleşmiş; Mardin tarihine, kültür ve sanatına nûmune-i imtisal bir mühür basmayı başaran Artukluların, Mardin’den önce Kudüs’te hükmetmiş olması, iki şehir arasında siyasî-askeri idarî açıdan olduğu kadar dini ve duygusal manada da güçlü bir bağ oluşturmuştur. Artuk Bey’le siyasal hâkimiyet bağlamında Kudüs’te başlayan süreç, aynı hanedan tarafından Kudüs’ten sonra Mardin’de de sürdürüldü. Artuk Bey’in Kudüs valiliğinin akabinde Kudüs’ü yöneten oğulları Sökmen ve İlgazi, Kudüs’ten sonra Anadolu’da yöneticilik yaparak Mardin ve çevresinde Artuklu Beyliğini tesis etti. Çok kültürlülüğü,

hanedan atası Artuk Bey'in Kudüs'te valilik yapmış olması, şehir mimarisinin benzerliği, tarihsel süreç içerisinde Artukluların Kudüs'e olan ilgisinin sosyal, siyasi ve askeri manada devam etmiş olması gibi değerlerin yanı sıra, her iki şehirde yaşamaya devam eden ortak unsurlar bu iki şehrin özel bir bağa sahip olduğunu göstermektedir. Artuklu hanedan-soyunun Mardin'de yaşıyor olması da bu tarihsel bağ açısından Kudüs Mardin ilişkisinin yaşayan bir hatırasıdır.

Artukluların Kudüs'ü işgal eden Haçlılara karşı duruşu ve mücadelesi de Kudüs-Mardin tarihsel baği açısından ehemmiyet taşımaktadır. Kudüs'ün dışında ve uzağında bulunan Haçlı varlığı, Kudüs'te bulunan Haçlı varlığının korunması veya gücünü oluşturmaya adına önemli bir pozisyona sahipti. Uzak bölgelerde, Kudüs'ün bir nevi koruyucusu veya ileri karakol seviyesinde vurucu gücü konumunda olmasıyla Haçlı varlığının darbe yemesi, Kudüs'teki Haçlı Krallığının gücünün, aynı zamanda savunmasının da azalmasını sağlayabilmiştir. Bu bağlamda Mardin Artuklularının başta Sökmen, İlgazi ve Belek tarafından Haçlılara karşı İslam dünyasında yankı bulacak seviyede sergiledikleri mücadele, birkaç açıdan dikkate değerdir. Bir haçlı kralının, Artuklular tarafından ilk defa esir alınması, Kudüs işgalcisi Haçlılara karşı verilen mücadeleyi ve Kudüs'ün fethi yolundaki önemli aşamalarda Artuklu rolünü ve payını göstermektedir. Belih Çayı zaferiyle Müslümanların, Haçlılar karşısındaki gerileşimini ilk defa durdurarak İslam dünyasında Haçlılara karşı direnme, savunma ve hücum enerjisinin doğmasının zeminini oluşturan Artuk oğlu Sökmen'e mukabil Haçlıların elinde bulunan en değerli bölge-şehir olan Kudüs'ün Selahaddin Eyyubi tarafından gerçekleştirilen fethi, önemli bir bağa sahiptir. Bu bağlamda Selahaddin ile inşası tamamlanan Kudüs'ün fethi sürecinin ilk adımının, (sahip olduğu benzer hasletler sebebiyle) Türkiye'nin Kudüs'ü diye tavsif edilebilecek olan Mardin'in, Artuklu Hükümdarı Sökmen ile elde edilen Belih Çayı zaferiyle atıldığı dikkatlerden kaçmamalıdır.

Dinsel ve etnik mozaik bağlamında benzer bazı özelliklere sahip iki şehir olan Mardin ve Kudüs'ün şehir mimarisi açısından da önemli ortak noktaları bulunmaktadır. Aynı dönemde Hz. Ömer devrinde Kudüs'e benzer bir şekilde barış ile fethedilen Mardin şehrinin sosyoekonomik ve sosyokültürel yapısı da Kudüs ile ortak özelliklere sahiptir. Her iki şehrin taş yapısı ve sokakların darlığının yanı sıra birbirine yakın mesafede cami ve kiliselerin bulunması, bazen ezan okunurken kilise çanlarının çalıyor olması da ender benzerliklerden birisidir. Kadim-tarihi kısmı itibariyle her iki şehrin tamamının kesme taştan yapılmış olması da özgün benzerliklerdendir. Her iki şehrin mutfağında bulunan bazı (özel kabul edilebilecek) yemek çeşitlerinin coğrafik manada birbirinden uzak olan bu iki şehirde benzer ehemmiyeti görmesi farklı ve anılmaya değer bir noktadır.

Kudüs ve Mardin şehirlerinde tarihsel birikimle oluşmuş ortak değerlerin tanıtılması ve yaşatılarak yarınlara taşınması önemlidir. Özellikle izleri geçmişten geleceğe taşıyan mimari başta olmak üzere bugüne kadar gelebilmiş önemli değerler ve hususiyetler sentezlenmeli ve her iki şehir, diğer bir şehri anımsatacak birtakım yeni sembollerle zenginleştirilmelidir. Benzer çalışmaların

imkânlar dâhilinde çeşitlendirilerek fazlaştırılması yönünde bir gayret ise tarihte yerini alacak sonuçların doğmasının zeminini hazırlayabilecektir.

Geçmiş biliniş, dikkate alınarak günümüz düzenlenmeli ve buradan hareketle yarınların vizyonu inşa edilmelidir. Bu bağlamda, geçmişin başarılı kazanımlarının günümüzde bilinmesinin sağlanması ve yarınımızı inşa edecek adımların tarihsel birikim ve değerden bağımsız atılmamasına dikkat edilmelidir. Bu vesileyle, bir yandan geçmişten gelen değer ve birikim muhafaza edilebilecek bir yandan da atılacak farklı ve yeni adımlarla da sahip olunan birikim daha ileri bir safhaya taşınarak gelecek nesillerin ufuklarının inşasına katkı sağlanabilecektir. Bu da değerlerimizin yaşatılarak yeni nesillere aktarılması adına yapılacak çalışmaların tarihe not düşmek maksadıyla önemli olduğunu düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- Alican, M. (2014). Fatimi Hlifesi El Mustansır Billah Döneminde Mısırdaki Yaşanan Sosyo Ekonomik ve Siyasi Buhran Üzerine Bir İnceleme . *Tarih Dergisi*, 1-26.
- Alptekin, C. (1991). *Artuklular* (Cilt 3). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Alptekin, C. (1992). *Belek b. Behram* (Cilt 5). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Avcı, C. (2002). *Kudüs* (Cilt 26). Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Baldwin, M. W. (1969). *A History of the Crusades, Volume 1: The First Hundred Years*. London: The University Of Wisconsin Press.
- Blyth, E. (2007). *Jerusalem And The Crusades*. London: Ballantyne Hanson & Co. g i .
- Çelik, A. (2018). *Fatımiler Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çelik, A., & Yıldırım, T. (2013). İlk İslam Fetihlerinden Beylikler Dönemine Harput. *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu* (s. 545-560). Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Demirkent, I. (1996). *Haçlılar* (Cilt 14). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Demirkent, I. (2002). *Kılıçarslan I* (Cilt 25). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Doğdu, Y. E. (2015). El Efdal Bin Bedr'ül Cemali Ve Ortadoğu Siyasetine Etkisi. *Journal of History and Future*, 71-77.
- Edgington, S. B. (2020). Baldwin I of Jerusalem, 1100–1118. *Routledge-Abingdon-Published on Reviews in History*, 204.
- el-İsfahani, R. (2017). *Müfredat*. İstanbul: Çıra.
- Erdal, Z., & Tümer, Ş. (?). *Geçmişten Günümüze Tarihten İzler*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Erdem, İ. (2018). Haçlılar ile Mücadelede Menbiç ve Emir Belek. *TAD*, 191-204.
- Güner, A. (2003). Maverdi'nin Hilafet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II) . *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 227-252.
- Gürbüz, O. (2007). Bizans ve Sasanilerdeki Dini Bskıların İlk Dönem İslam fetihlerine etkisi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 160-177.
- Hillebrand, C. (1999). *The Crusades Islamic Perspectives*. New York: Routledge.
- İbnü'l-Esir. (2016). *el-Kâmil Fi't-Tarih*. İstanbul: Ocak Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1973). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultan Melikşah*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi .
- Kaya, S. (2008). Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat . *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* , 1-16.
- MacEvitt, C. (2008). *The Crusades and the Christian World of the East Rough Tolerance*., Pennsylvania: University Of Pennsylvania Press.

- Mateos, U. (2019). *Urfalı Mateos Vaekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Montefiore, S. S. (2016). *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*. İstanbul: Pegasus.
- Murray, A. V. (2008). Norman Settlement In The Latin Kingdom Of Jerusalem 1099-1131. *Journal of Studies in Euro-Mediterranean World* , 61-85.
- Özkan, M. (2017). Mâverdi'nin Hilafet Nazariyesinin Siyaset Felsefesi . *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 85-99.
- Sallabi, A. M. (2016). *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*. İstanbul: Ravza.
- Sevim, A. (?). Temurtaş Als Herrscher Von Halei. ?, 583-594.
- Sevim, A. (1991). *Artuk b. Eksük*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sevim, A. (2000). *İlgazi Necmeddin* (Cilt 22). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sevim, A. (2009). *Sökmen b. Artuk*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Şen, M. E. (2012). Abbâsilerde Türk Nüfuzu Döneminin Çöküşü ve Türklerin Akıbeti. *International Journal of Social Science*, 463-477.
- Şeşen, R. (1990). *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: İsar.
- Tarzi, J. (2010). Edessa In The Era Of Patriarch Michael The Syrian. *Journal of Syriac Studies*, Vol. 3.2, 203-221.
- Taştemir, M. (2003). *Mardin* (Cilt 28). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Tekin, T. (2017). MÖ.5000-MS.1967 Aeası Dönemde Kudüs'ün El Değiştirmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 324-336.
- Tütüncü, M. (2008). Kudüs'te Artuk Arslan'a Ait Bir Şamdan Hakkında. *T.C. Mardin Valiliği I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri: Artuklular* (s. cilt: II, s. 111-118). Mardin.

SONNOTE

- ¹ Kafesoğlu Artuk Bey'in Kayı Boyuna Mensup olduğunu ifade eder. Kafesoğlu, İ. (1973). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultan Melikşah*. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s.27.
- ² TDV İslam Ansiklopedisinde Artukluların Kudüs'ü kaybettikleri tarihi 1098 olarak vermiştir: Alptekin, "Artuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3, s. 417.; İbnü'l-Esir ise c. 8, s. 418'de 1096 tarihini verir.
- ³ Atif yapılan "İbnul Esir, c. 9, s. 43"te Belek Gazi'nin şehit olduğu tarih 7 Mayıs 1124 , Çelik & Yıldırım makalesinde 8 Mayıs 1124 tarihini vermiştir.
- ⁴ Musa Biçkioglu Arşivinden.
- ⁵ Kaynak: <http://www.enjoyjerusalem.com/ar/explore/paths-and-trails/stops/الرباط-الماردني> (25 Eylül 2020).
- ⁶ Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/444519425716122907> (25 Eylül 2020).
- ⁷ Abbara kelimesi Arapça "عبر" kelimesinden türetilmiştir. Abbara, bir sokak üzerindeki tonozlu geçitler için kullanılan yöresel bir tabirdir. Tonozlu geçit sokağın akışına izin verirken, tonozun üstünde ise bir aileye ait mekân yer almaktadır. Erdal, Z., & Tümer, Ş. (?). *Geçmişten Günümüze Tarihten İzler*. Ankara: Berikan Yayınevi, s. 733.
- ⁸ Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/69524387988569656> (25 Eylül 2020).
- ⁹ Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/128985976804460237> (25 Eylül 2020).
- ¹⁰ Kaynak: <https://mapio.net/pic/p-26101481> (25 Eylül 2020).
- ¹¹ Kaynak: <https://www.deepnature.com/Kudus-Turu/1184> (25 Eylül 2020).
- ¹² Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/552605816759588402> (25 Eylül 2020).
- ¹³ Kaynak: <https://www.facebook.com/Mardine-Dair-793070784095526/photospcb.795848250484446/795845473818052> (25 Eylül 2020).
- ¹⁴ Kaynak: Sema Coşkun Arşivinden.